PAŽYMA
DĖL LITUANISTIKOS INSTITUTŲ VEIKLOS FINANSAVIMO

2011 m. rugsėjo 28 d.
Vilnius

Suvokiant lietuvių kalbos, tautos istorijos ir kultūros tyrimų svarbą valstybės gyvenime, 1939 metais Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu Kaune buvo įsteigtas Antano Smetonos lituanistikos institutas. Netrukus persikėlęs į Vilnių, jis perėmė nuo 1907 m. čia veikusios Lietuvių mokslo draugijos tyrimus ir sukauptus neįkainojamus archyvus. Institutą sudarė trys skyriai: Lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir Lietuvių tautosakos. Šiam institutui buvo pavesta tirti lietuvių kalbą, tautosaką ir Lietuvos praeitį, taip pat rinkti, tvarkyti ir skelbti lietuvių kalbos, tautosakos ir Lietuvos istorijos medžiagą bei šaltinius ir atstovauti lituanistikos mokslams Lietuvoje ir užsienyje. Ilgainiui šie skyriai išaugo iki keturių savarankiškų institutų ir sustiprino bei išplėtė savo tyrimų sritis.

Valstybingumą įtvirtinusios Lietuvos lituanistikos institutams (*Lietuvių kalbos institutui, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui, Lietuvos istorijos institutui ir Lietuvos kultūros tyrimų institutui*) šiuo metu kyla dar sudėtingesni lietuviškosios tapatybės palaikymo ir paveldo saugojimo, mokslo tiriamųjų darbų ir jų sklaidos uždaviniai.

Mokslo ir studijų įstatyme lituanistikos institutams yra numatytas ypatingos nacionalinės svarbos statusas: „Valstybiniai mokslinių tyrimų institutai, kurių tikslas – kaupti, sisteminti, saugoti, skleisti nematerialųjį ir dokumentinį lituanistikos paveldą, vykdyti fundamentinius lietuvių kalbos, etnologijos, raštijos, kultūros ir istorijos paveldo tyrimus, turi ypatingos nacionalinės svarbos statusą. Šį statusą įgyvendina Vyriausybė, tvirtindama jų įstatus ir priimdama kitus teisės aktus.“ (MSĮ, 10 str. 4 d.). Deja, nuostatos, leidžiančios įgyvendinti lituanistinių institutų ypatingos nacionalinės svarbos statusą, iki šiol nėra deramai įtvirtintos poįstatyminiuose teisės aktuose, nenumatyti jų įgyvendinimo mechanizmai.

Dabartinė finansinė lituanistikos institutų būklė iš esmės niekuo nesiskiria nuo kitų mokslo sričių institutų būklės. Jau antrus metus lituanistiniai valstybiniai mokslinių tyrimų institutai gyvena drastiškai sumažinto biudžetinio finansavimo sąlygomis (žr. diagramą). **Per pastaruosius trejus metus lituanistikos institutų biudžetinis finansavimas sumažėjo beveik 25 procentais**. Sumažinto biudžetinio finansavimo sąlygomis lituanistikos institutai nepajėgūs nuosekliai vykdyti lietuvių kalbos etnologijos, raštijos, kultūros ir istorijos paveldo tyrimus bei užtikrinti nematerialaus ir dokumentinio lituanistikos paveldo kaupimą, sisteminimą, sklaidą. Dvejų metų patirtis rodo, kad lėšos, lituanistinių institutų gautos iš konkursinio finansavimo (Lietuvos mokslo tarybos koordinuojamų projektų), gali kompensuoti tik nedidelę dalį biudžetinių lėšų trūkumo, nes projektų lėšos gali būti naudojamos tik su konkrečiais moksliniais projektais susijusiems tikslams pasiekti. Todėl institutai negali naudotis šiuo šaltiniu, kad išlaikytų nacionalinės svarbos paveldui saugoti ir skleisti reikalingą infrastruktūrą (bibliotekas, archyvus, saugyklas, duomenų bazes ir kt.). Tam reikalingas papildomas tikslinis finansavimas, kuris leistų institutams įgyvendinti jiems iškeltus nacionalinės svarbos tikslus.

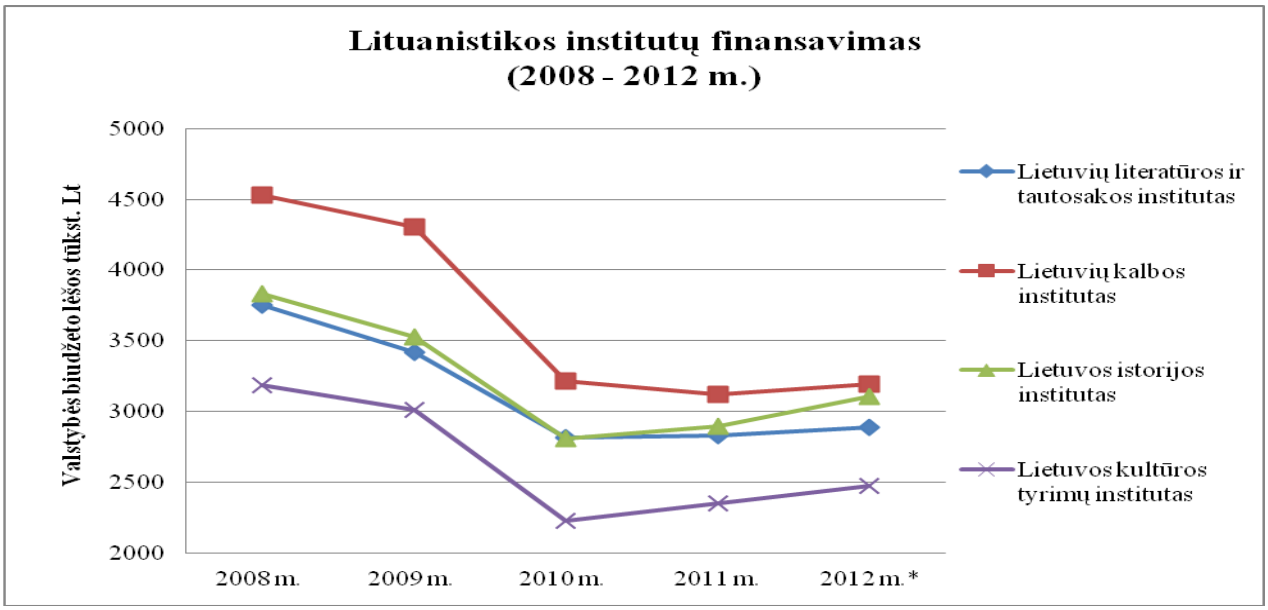

*) Planuojamas finansavimas

Įtvirtinant ypatingos nacionalinės svarbos statusą, reikia atsižvelgti į šiuos esminius lituanistinių institutų specifikos veiksnius:

1. Lituanistikos institutams Mokslo ir studijų įstatymu yra pavesta kaupti, sisteminti, saugoti ir skleisti nematerialųjį ir dokumentinį lituanistikos paveldą.

Atsižvelgiant į tai, kad lituanistinius tyrimus atliekantys valstybiniai mokslo institutai pagal Mokslo ir studijų įstatymą yra įpareigoti rūpintis valstybiniu nematerialiuoju ir dokumentiniu lituanistikos paveldu (bibliotekos, archyvai, saugyklos, duomenų bazės ir kt.), šių uždavinių įgyvendinimui turėtų būti numatytas atskiras finansavimas.

Dabartinėje mokslo finansavimo sistemoje lėšos, gaunamos tiems darbams atlikti, yra tik konkursinės, todėl nuoseklūs ir sistemingi valstybės nematerialiojo paveldo kaupimo, tvarkymo ir sklaidos darbai nėra atliekami arba atliekami nemokamai. Manytume, kad valstybei yra netikslinga ir net žalinga šiuos jos tapatybės pamatinius darbus palikti tik lituanistų bendruomenės geranoriškumui ir konkursiniam atsitiktinumui. (Šiuo metu lituanistikos institutuose susidariusi padėtis gali būti prilyginama situacijai, jeigu Valstybinis archyvas tvarkytų savo duomenis pagal konkursus.) Į išteklių kaupimo, tvarkymo, akademinių produktų kūrimo darbus, kuriuos gali atlikti tik aukšto mokslinio lygio specialistai, vertinant mokslinę produkciją, iš esmės nėra atsižvelgiama.

Todėl **koreguotina institutų finansavimo schema** (bazinis finansavimas – programinis finansavimas – projektinis finansavimas), **įvedant papildomą finansavimo dėmenį – tikslinį finansavimą, skirtą nematerialiojo paveldo kaupimo, saugojimo, tvarkymo ir sklaidos darbams atlikti**.

2. Lituanistikos institutuose, remiantis jų moksliniu potencialu bei turima infrastruktūra, atliekami ilgalaikiai kolektyviniai nacionalinės svarbos tyrimai, kurie visuomenei pateikiami kaip daugiatomiai mokslo šaltiniai bei sintezės, aprėpiančios visą tiriamojo objekto sistemą ir plačią chronologiją (Dainynas, Patarlynas, Vietovardžių etimologinis žodynas, akademinė Lietuvos istorija, Lietuvos dailininkų žodynas ir kt.).

Priimtas politinis sprendimas sumažinti bazinį finansavimą, kartu padidinant konkursinį (projektinį) finansavimą, yra parankus toms Lietuvos mokslo sritims, kurios labiau orientuojasi į neilgos trukmės taikomuosius eksperimentinius tyrimus. Tačiau lituanistikos institutų atliekamus mokslo tyrimus trumpalaikė ir daugialypė projektinė veikla pernelyg sufragmentuoja ir skatina mokslininkus planuoti tik smulkius ir lengvai įgyvendinamus darbus, atsisakant ilgesnio laiko ir didesnių pastangų reikalaujančių problemų sprendimo. Atsiranda prieštaravimas tarp lituanistikos institutams valstybės keliamų uždavinių pobūdžio ir nesubalansuoto finansavimo mechanizmo.

Pagal dabar priimtus dokumentus[1] šie darbai turėtų būti atliekami per ilgalaikes programas, kurioms numatyti norminiai etatai – darbo užmokesčio lėšos (norminio etato vertė metams yra 31801 Lt, įskaitant visus mokesčius). Tačiau **nėra numatytas finansavimo mechanizmas (ir lėšos) ilgalaikių programų rezultatams skelbti ir skleisti visuomenėje**.

3. Lituanistikos institutuose yra sukaupta infrastruktūra ir sutelktas mokslinis potencialas valstybės ir visuomenės socialinei bei kultūrinei plėtrai. Lituanistikos institutai turi didžiulį potencialą atlikti valstybės ir visuomenės socialinės bei kultūrinės plėtros užsakymus. Juose daugiau nei per 100 metų (nuo 1907-ųjų) sukaupta unikali mokslinių tyrimų bazė (specializuotos bibliotekos bei neįkainojami archyvai, kalbos ir tautosakos ištekliai, specializuoti programiniai įrankiai ir kt.). **Būtų tikslinga suformuluoti institutų atsakomybę už tas socialinės ir kultūrinės plėtros sritis, kurias institutai kartu su universitetais galėtų strategiškai kuruoti, panaudodami savo turimą infrastruktūrą bei mokslinį potencialą, nuosekliai atiduodami privalomąją duoklę mokesčių mokėtojams ir aktyviai padėdami valstybei siekti jos prioritetinių tikslų (piliečių telkimas, valstybės įvaizdžio formavimas, tapatybės stiprinimas). Šiai veiklai turėtų būti numatyti finansavimo būdai**.

---

[1] **1)** *Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų moksliniams tyrimams, eksperimentinei (socialinei, kultūrinei) plėtrai ir meno veiklai plėtoti valstybinėms mokslo ir studijų institucijoms skyrimo tvarkos aprašas* (Vyriausybės patvirtinta 2010-12-29 nutarimu Nr. 1855). **2)** *Ilgalaikių institucinių mokslinių tyrimų ir eksperimentinės (socialinės, kultūrinės) plėtros programų inicijavimo, tvirtinimo, vykdymo ir jo vertinimo tvarkos aprašas* (švietimo ir mokslo ministro patvirtinta 2011-01-31 įsakymu Nr. V-153).